Полковник відкрив бляшанку й побачив, що кави лишилось не більше ложечки. Зняв з плити казанок, вилив половину води на долівку й до останньої порошинки, поки заблищали в каві стружечки бляхи, вишкрябав над казанком бляшанку.

Чекаючи, поки кава закипить, полковник бездумно сидів біля плити з обпаленої глини, аж раптом у нього запекло під грудьми, ніби він наївся отруйних грибів або чемериці. Стояв жовтень. Ранок, тяжкий навіть для такої людини, як полковник, що вже пережив безліч подібних ранків. П'ятдесят шість років — відколи закінчилась остання громадянська війна — полковник тільки те й робив, що чекав. Жовтень — як фатум, він неодмінно приходить.

Дружина полковникова підняла сітку від москітів, побачивши, що полковник заходить з кавою до спальні. Вночі у неї був напад ядухи, і тепер її змагав тяжкий сон. Однак вона підвелась, щоб узяти чашку.

А ти?

Вже випив, — збрехав полковник. — Ще лишилась повна велика ложка.

Здалеку долинав похоронний дзвін. Полковник забув про похорон. Поки його дружина пила каву, він одчепив гамак з одного боку і закинув його за двері. А жінка думала про небіжчика.

Народився в двадцять другому, — сказала вона. — Рівно через місяць після нашого сина. Сьомого квітня.

Хвора сьорбала каву, уривчасто дихаючи. Вона ніби не мала тіла, самі білі хрящі на зігнутому, закам'янілому хребті. Від тяжкої задишки вона й питаючи говорила так, ніби стверджувала. Вона вже допила каву, а думки про небіжчика не покидали її.

Як це, мабуть, жахливо, коли тебе ховають у жовтні! — зауважила вона.

Чоловік не озвався. Він одчинив вікно. Надворі був жовтень. Полковник задивився на яскраву зелень, на купочки землі, вириті дощовими черв'яками, і знову відчув, як його пройняло наскрізь згубним подихом жовтня.

Вогкість мене аж до кісток пронизує, — сказав він.

Таж зима, — відповіла дружина. — Ще відколи задощило, я все кажу тобі, щоб спав у шкарпетках.

А я вже тиждень як у них сплю.

Мрячило. Полковник найрадніше загорнувся б у ковдру й знову ліг у гамак. Але настирливе калатання надтріснутих дзвонів нагадало йому про похорон. "Жовтень", — промурмотів він і одступив насеред кімнати. А тоді згадав про півня, прив'язаного до ніжки ліжка. То був надресированый півень-перебієць.

Віднісши чашку до кухні, він завів годинника з маятником у різьбленій рамі. На відміну од спальні, де навіть не вистачало повітря для хворої, зала була простора; чотири плетені крісла-гойдалки стояли навколо столика, застеленого скатертиною; на столику — гіпсовий кіт. На стіні навпроти годинника висіла картина — жінка в серпанку, оточена амурчиками.

Було двадцять хвилин на восьму, коли полковник скінчив заводити годинник. Він одніс півня на кухню, прив'язав його до ніжки плити, змінив воду в банці і сипнув півневі жменю кукурудзи. Крізь поламаний паркан проліз гуртик дітлахів. Вони вмостились кружком навколо півня й мовчки розглядали його.

Годі вам дивитись на нього, — сказав полковник, — зурочите.

Діти не ворухнулись. Один хлопчик почав награвати на губній гармонії модну пісеньку.

Не грай сьогодні, — сказав полковник. — У селищі небіжчик.

Хлопчик сховав гармонію в кишеню штанів, а полковник пішов до кімнати вдягнутись на похорон.

Біле вбрання було не випрасуване, бо жінка хворіла. І тому полковникові довелось дістати старий чорний костюм, який він після одруження надягав лише з урочистих нагод. Він насилу добув з дна скрині костюм, загорнений у газети і пересипаний нафталіном від молі. Полковникова дружина, простягшись на ліжку, все думала про померлого.

Він, либонь, уже зустрівся з Агустіном, — мовила вона. — Може, небіжчик не розповість Агустінові, що сталося з нами після його смерті.

Вони зразу засперечаються про півня, — сказав полковник.

Він розшукав у скрині великий старий парасоль. Дружина виграла його на одній з лотерей, що мали на меті збирати кошти для партії полковника. Того ж вечора вони були на спектаклі, якому не завадив навіть дощ. Полковник з дружиною й сином Агустіном — йому тоді було вісім років — були на спектаклі до кінця; вони сиділи під парасолем. Тепер Агустіна нема на світі, а блискучий шовк парасоля поїла міль.

Поглянь, що сталося з нашим блазенським парасолем, — виголосив полковник свою улюблену фразу й розкрив над головою химерне плетиво металевих прутиків. — Тепер він придатний лише на те, щоб лічити зірки.

Він осміхнувся. Але дружина навіть не глянула на парасоль.

Все так, — промурмотіла вона. — Ми гниємо живцем, — і заплющила очі, щоб зосередитись на думці про небіжчика.

Поголившись навпомацки — дзеркала не було вже давно — полковник мовчки одягнувся. Холоші щільно облягали ноги, мов довгі кальсони; застебнуті на кісточках на довгі петлі, штани трималися на поясі двома латочками з тієї ж тканини; паточки проходили крізь дві позолочені пряжки, пришиті на боках. Полковник не носив ременя. Сорочка кольору старого картону застібалась мідним ґудзиком, який заразом утримував і накладний комірець. Але комірець той був подертий, тому полковник відмовився від краватки.

Полковник надягав кожну річ так, ніби вершив таїнство. На кісточках рук, на шиї під блискучою, туго натягнутою шкірою проступали плями екземи.

Перед тим, як узути лакові черевики, полковник обшкрябав бруд, що налип на рантах. І от жінка побачила його у вбранні, в якому він був у день весілля. Тільки тепер вона помітила, як постарів її чоловік.

Ти вбрався, мов на якусь велику подію, — зауважила жінка.

А цей похорон і є велика подія, — сказав полковник.

За багато років це був перший небіжчик, що умер своєю

смертю.

Розгодинилось після дев'яти. Полковник уже збирався вийти, коли жінка схопила його за рукав.

Зачешися, — сказала вона.

Він спробував пригладити роговим гребінцем цупке сиве волосся. Але марно.

Я, мабуть, схожий на папугу, — зауважив він. Жінка пильно його оглянула. Подумала — ні. Полковник не був схожий на папугу. Це був сухорлявий чоловік з міцними кістками, ніби позґвинчуваними в суглобах. Якби не жваві очі, він би скидався на витягнений з формаліну експонат.

У тебе непоганий вигляд, — сказала вона і додала, коли чоловік виходив з кімнати: — Запитай лікаря, чи ми не дуже йому набридли.

Вони жили на околиці селища в хаті, критій пальмовим листям, з облупленими стінами.

Було ще вогко, але дощ перестав. Полковник спустився покрученою вуличкою до майдану. Вийшов на центральну вулицю й здригнувся. Скільки сягало око, селище потопало в квітах. Жінки в чорному, сидячи біля дверей домівок, чекали на похорон.

Коли він дійшов до майдану, знову припустив дощ. Хазяїн більярдної з дверей побачив полковника й гукнув, простягаючи руки:

Полковнику, зачекайте, я винесу вам парасольку...

Полковник відповів, не повертаючи голови:

Дякую, мені й так добре.

Похоронна процесія ще не вийшла. Чоловіки, вдягнені в біле, з чорними краватками, розмовляли біля дверей під парасольками. Один

побачив полковника, що перестрибував через калюжі на майдані, й гукнув:

Йдіть сюди, друже!

Дякую, друже, — відповів полковник. Але не прийняв запрошення, а пішов прямо до небіжчикової хати, щоб висловити співчуття його матері. Перше, що він відчув, — це пахощі сили-силенної квітів. Потім — задуху. Полковник спробував пропхатись між людьми, що товпилися в спальні. Тоді хтось поклав йому руку на плече і проштовхнув далі повз скорботні постаті до небіжчика — на обличчі в того різко випинався ніс із широкими ніздрями.

Біля труни сиділа мати й відганяла від неї мух віялом, сплетеним з пальмового листя.

Жінки, вбрані в чорне, дивилися на померлого, як дивляться на плин річки. Раптом з глибини кімнати почувся чийсь голос. Полковник відсторонив якусь жінку, побачив — у профіль — матір, поклав їй руку на плече. Стиснувши зуби, він промовив:

Щиро співчуваю...

Мати не повернула голови, тільки розтулила уста й застогнала. Полковник раптом хитнувся, бо відчув, як на нього насунулась і штовхає до померлого якась сила. Хату сповнило тужне голосіння. Руками полковник шукав опори, але не намацав стіни. Скрізь були самі тіла. Хтось пошепки, дуже лагідно, сказав йому на вухо: "Обережно, полковнику". Він обернувся й побачив небіжчика. Але не впізнав його, бо небіжчик, угорнений в білі завої, з сурмою, вкладеною йому в руки, мав вид холодно-суворий, ніби скутий якоюсь невидимою силою, і тому здавався таким розгубленим, як і полковник.

Звівши голову, щоб ковтнути повітря, полковник побачив труну, що, похитуючись, пливла над голосінням до дверей, по квітах, які черкались об стіни. Полковник упрів. Йому боліли суглоби. Через мить він відчув, що вийшов на вулицю, бо рясний дощ сіконув його по повіках. Хтось ухопив його під руку й сказав:

Поспішайте, куме, я на вас чекаю.

Це був дон Сабас, хрещений батько його померлого сина, єдиний з керівників їхньої партії, який уник політичного переслідування і залишився жити в селищі.

Дякую, куме, — відказав полковник і мовчки пішов під Сабасовою парасолькою. Оркестр заграв похоронний марш. Полковник звернув увагу на те, що в оркестрі нема сурми, і тепер лише усвідомив, що мертвий музика вже не встане.

Бідолаха, — прошепотів він.

Дон Сабас кахикнув. Він тримав парасольку лівою рукою, майже на рівні голови, бо був нижчий за полковника. Чоловіки розговорилися, коли похід проминув майдан. Дон Сабас повернув до полковника скрушне обличчя й сказав:

Куме, як півень?

Удома, — відповів полковник.

В цю мить хтось гукнув:

Куди ви тягнете того мерця?

Полковник звів погляд угору й побачив алькальда, що стояв на балконі. Алькальд був у коротких штанях і фланелевій сорочці, він бундючно надимав неголені щоки. Музики перестали грати похоронний марш. І зразу ж полковник почув голос падре Анхела, що перегукувався з алькальдом. Крізь стукіт дощових крапель по парасольці полковник розібрав слова.

І що там? — запитав дон Сабас.

Та нічого, — відповів полковник. — Похорон не може пройти перед поліційним постом.

Я забув, — погодився дон Сабас. — Я завжди забуваю, що ми в стані облоги.

Але ж це не повстання, — сказав полковник. — Це тільки бідний мертвий музика.

Процесія звернула вулицею вниз. Жінки біля хат дивились на неї мовчки, кусаючи нігті. Але за якусь хвилину повиходили насеред вулиці, гукаючи вслід слова похвали, подяки і прощання, наче вірили, що мертвий у своїй труні чує їх.

На цвинтарі полковникові стало погано. Коли дон Сабас осміхнувся до нього, підштовхуючи до стіни, щоб звільнити дорогу чоловікам, що несли труну, то побачив застигле обличчя.

Що з вами, куме? — запитав він.

Полковник зітхнув.

Жовтень, куме.

Повертались тією ж вулицею. Дощ уже вщух. Небо стало ясне й густо-синє. "Вже не ллє", — подумав полковник; йому було вже краще, але він ще не зовсім оклигав.

Дон Сабас перервав плин його думок.

Куме, сходіть до лікаря.

Я не хворий, — відказав полковник. — Просто в жовтні я почуваю себе так, наче мене всередині щось рве і шматує.

А-а, — протяг дон Сабас. І попрощався з полковником біля дверей своєї домівки — нового двоповерхового будинку з заґратованими вікнами. Полковник, сприкрений тим, що намочив парадний костюм, попрямував до себе. Трохи перегодя він знову вийшов на вулицю, щоб купити в крамниці на розі бляшанку кави й півфунта кукурудзи для півня.

Полковник порався біля півня, хоча в четвер волів лежати в гамаку. Дощ уже кілька днів не вшухав. Весь тиждень лило так, неначе розкололось небо. Полковник кілька ночей не спав, йому краяв душу свист, що виривався з легень ядушної дружини. Але в п'ятницю пополудні жовтень подарував йому хвилю перепочинку.

Товариші Агустінові, — кравчики з майстерні, де працював і він, фанатики півнячих боїв, — скористались нагодою, щоб подивитись на півня. Півень був у добрій формі.

Зоставшись сам, полковник вернувся до спальні. Дружина ворухнулась і спитала:

Що кажуть?

Захоплені, — відповів полковник. — Усі ощадять гроші, щоб поставити на нього.

Не знаю, що вони бачать в цьому бридкому півневі, — сказала дружина. — Він мені здається якимось виродком: така маленька голівка й такі здоровенні пазурі.

Вони кажуть, що півень найкращий в окрузі, — заперечив полковник. —Він коштує добрих п'ятдесят песо.

Полковник був певний, що це виправдовує його ухвалу зберегти півня, спадщину по синові, розстріляному дев'ять місяців тому під час півнячих боїв за поширення нелегальних новин.

Ти тільки сам себе дуриш, ніби півень коштує так дорого, — сказала дружина. — Як скінчиться кукурудза, тоді чим його годувати? Власною печінкою?

Шукаючи в шафі полотняні штани, полковник весь час намагався думати про інше.

Вже скоро, — сказав, — вже відомо, що бої почнуться в січні. Тоді ми зможемо узяти за нього кращу ціну.

Штани були пом'яті. Жінка випрасувала їх на плиті двома залізними прасками, що нагрівались вугіллям.

Навіщо тобі виходити? — запитала вона.

На пошту.

Я й забула, що сьогодні п'ятниця, — згадала вона, повертаючись до кімнати. Полковник уже був одягнений, тільки без штанів. Жінка подивилась на його черевики.

Ці черевики вже треба викинути, — сказала вона. — Взувай лакові.

Полковник знітився.

Вони наче сирітські, — заперечив він. — Щоразу, коли я їх узуваю, то відчуваю себе так, ніби втік з притулку.

А ми й є сироти без нашого сина, — відмовила жінка.

Вона й цього разу переконала полковника. Він рушив до

пристані ще перше, ніж залунали гудки катерів. Лакові черевики, білі штани без ременя і сорочка без накладного комірця, застебнута вгорі на мідяний ґудзик. Полковник стежив, як причалюють катери, стоячи біля крамниці сірійця Мойсеса. Пасажири спускались на берег, зовсім змучені восьмигодинним плаванням, коли все тіло терпне, застигле в незмінній позі. Ті ж пасажири, що й завжди; мандрівні торговці та люди з селища, які від'їхали минулого тижня, а тепер повертались до своїх звичайних справ.

Останнім був поштовий катер. З болісним неспокоєм дивився полковник, як він причалює.

Полковник побачив на палубі мішок з поштою, прив'язаний до димаря й загорнений у брезент. За п'ятнадцять років чекання чуття полковникові вигострились. А через півня загострилася його туга. З тої хвилини, як поштмейстер зійшов на катер, відв'язав мішок і закинув його на плечі, полковник не спускав з нього очей.

Він стежив за поштмейстером, поки той ішов по вулиці, яка тяглась понад причалом, через справжній лабіринт крамниць та яток з виставленими барвистими товарами. Щоразу, слідкуючи за поштмейстером, полковник по-різному відчував тоскну тривогу. І щоразу ця тривога межувала з жахом. На пошті він побачив лікаря, що дожидав газет.

Моя дружина просила спитати, чи ми не дуже вам набридли, докторе, — сказав йому полковник.

Лікар був молодий і мав кучеряве блискуче волосся та напрочуд гарні рівні зуби. Він поцікавився станом слабої. Полковник докладно розповів, не спускаючи з очей поштаря, який розкладав листи по шухлядках. Млявість його рухів дратувала полковника.

Лікар отримав кілька листів та пакет газет і зразу відклав набік рекламні проспекти ліків. Потім перебіг очима особисті листи. А поштар тим часом роздавав пошту присутнім адресатам. Полковник невідривно дивився на свою, за алфавітом, шухлядку. Його нерви напружились до краю, коли він помітив якогось авіаліста з голубими краями.

Лікар розірвав бандероль на газетах. Він цікавився свіжими новинами, а полковник не спускав очей зі своєї шухлядки, чекаючи, поки поштар зупиниться перед нею. Але той не зупинився. Лікар облишив читати газети й глянув на полковника. Тоді подивився на поштаря, що вже сів біля телеграфного апарата, потім знову на полковника.

Ходімо, — сказав.

Поштар навіть не звів голови.

Для полковника нема нічого, — сказав він.

Полковник засоромився.

Я й не чекав нічого, — звернув він на лікаря безпорадний по-дитячому погляд. — Мені ніхто не пише.

Повертались мовчки. Лікар устромив носа в газети. Полковник ішов як завжди — наче людина, що шукає загублену монету. Вечір був чудовий. Мигдалеві дерева на майдані скидали останнє сухе листя. Вже сутеніло, коли вони підійшли до дверей лікаревої приймальні.

Що нового? — запитав полковник.

Лікар дав йому декілька газет.

Невідомо, — відповів. — Важко щось вичитати між тими рядками, які викреслює цензура.

Полковник перебіг великі заголовки. Міжнародні вісті. Вгорі на чотири шпальти стаття про націоналізацію Суецького каналу. Перша сторінка була майже вся зайнята запрошеннями на якийсь похорон.

Нема надії на вибори, — сказав полковник.

Не будьте наївний, полковнику, — сказав лікар. — Ми вже занадто дорослі, щоб чекати месію.

Полковник простяг газети лікареві, але той не взяв:

Заберіть їх додому. Почитаєте ввечері, а завтра повернете.

Десь по сьомій задзвонили дзвони — повідомлення про кінокартину. Падре Анхел у такий спосіб сповіщав моральну оцінку кінокартини, згідно з класифікаційним списком, який він отримував щомісяця поштою. Полковникова дружина налічила дванадцять ударів.

Погана для всіх, — сказала вона. — Вже скоро рік, як кінокартини погані для всіх. — Тоді опустила сітку від москітів і промурмотіла: — Звівся світ нінащо.

Але полковник не озвався. Перше ніж лягти спати, він прив'язав півня до ніжки ліжка. Потім замкнув хату, посипав підлогу порошком від комах, поставив лампу долі, натяг гамак і вмостився читати газети.

Він читав їх по порядку за датами, і з першої сторінки до останньої, навіть рекламу. Об одинадцятій пролунав сиґнал гасити світло. Полковник кінчив читати на півгодини пізніше, відчинив двері в глупу ніч і вийшов за потребою. Москіти обліпили його. Коли полковник вернувся до хати, дружина ще не спала.

Нічого не пишуть про ветеранів? — запитала.

Нічого, — відповів полковник, загасив лампу й ліг у гамак. — Раніше друкували хоч списки нових пенсіонерів. Але вже п'ять років, як і тих не згадують.

Після півночі линув дощ. Полковник був заснув, але враз і прокинувся від болю всередині. Почув, що в хаті десь тече; загорнувся по самі вуха ковдрою з вовни і спробував у темряві дослухатися, де саме. Холодний піт стікав йому по хребту. Полковника трясла лихоманка. Він неначе плавав колами у ставку з драглів. Хтось заговорив до нього. Полковник відповів. Він знову був серед бійців-повстанців і лежав на своєму похідному ліжку.

З ким це ти розмовляєш? — озвалася жінка.

З одним англійцем, перебраним на ягуара; він прийшов до табору полковника Ауреліано Буендіа, — відповів полковник і повернувся в гамаку, палаючи з гарячки. —Це був герцог Мальборо.

Прокинувся він на світанку, геть знеможений. З другим ударом дзвона до утрені скочив з гамака; його оповила тривожна тиша, враз прорізана півнячим "кукуріку!". В голові шуміло, перед очима пливли кола. Його нудило. Він вийшов з хати і подався до вбиральні крізь шарудіння крапель і невиразні запахи зими. В дерев'яній буді під цинковим дахом стояв туман од випарів аміаку. Коли полковник підняв накривку на отворі, з ями здійнялась хмара синіх мух.

Тривога була фальшива: сидячи навпочіпки на нестругаиих дошках, полковник не міг із себе видушити нічого. Йому вже й перехотілося, натомість він відчув глухий біль у кишках. "Ну звісно, — промурмотів полковник, — завжди зі мною таке в жовтні". Він терпляче дочекався, поки перестало пекти всередині. Тоді вернувся до хати по півня.

Ти вночі марив з гарячки, — сказала жінка.

Вона заходилась прибирати кімнату, занедбану за тиждень її хвороби. Полковник намагався згадати.

То була не гарячка, — збрехав він. — Знов кошмарний сон.

Як і завжди після кризи, жінка була збуджена. За ранок вона перевернула хату догори дном. Переставляла всі речі, окрім годинника і картини з німфою. Жінка була така дрібна й тендітна, що коли сновигала по хаті у вельветових капцях, у наглухо застебнутій чорній сукні, здавалось, наче вона може проникати крізь стіни. Але до дванадцятої години вона знову стала наче дебеліша, набрала ваги. В ліжку вона була зовсім непомітна. А тепер, коли рухалась серед вазонів з папороттю і бегонією, немовби заповнила всю хату.

Якби вийшов рік після Агустінової смерті, я б заспівала, — сказала вона, переставляючи чавунок, у якому варилось покришене все їстівне, що тільки може вродити тропічна земля.

Якщо тобі хочеться співати, то співай, — відказав полковник. — Це добре для печінки.

Лікар прийшов після сніданку. Полковник з дружиною пили каву в кухні, коли він штовхнув двері з вулиці і крикнув:

Чую, хворі вже померли!

Полковник підвівся, щоб зустріти лікаря.

Так, докторе, — сказав він, виходячи до зали. — Я завжди казав, що ваш годинник б'ється в такт із серцем крука, ви чуєте мерців.

Жінка пішла до кімнати підготуватись до огляду. Лікар залишився з полковником у залі. Незважаючи на спеку, його бездоганно чистий полотняний костюм був свіжісінький. Коли жінка сказала, що вже готова, лікар дав полковникові три аркушики паперу в конверті. Кинув йому: "Це те, чого не сказали вчорашні газети", — і ввійшов до кімнати.

Полковник саме так і думав. То був стислий виклад останніх громадських подій, надрукований на мімеографі для підпільного поширення. Розповідалося про збройну змову в країні. Полковника це приголомшило.

Десять років підпільної інформації ще не навчили його, що кожен місяць приносить новину, разючішу від попередньої. Він уже дочитав листівки, коли лікар повернувся до зали.

Ця пацієнтка здоровіша за мене, — сказав він. — З такою ядухою я б сподівався прожити сто років.

Полковник похмуро зиркнув на нього й мовчки простяг йому конверт, але лікар не взяв.

Пустіть між люди, — промовив він стиха.

Полковник заховав конверта до кишені. Жінка вийшла

з кімнати зі словами:

Одного такого дня я помру й потраплю до пекла, докторе.

У відповідь лікар лише блиснув емаллю зубів, підставив стілець до столика і витяг з валізки кілька градуйованих пляшечок. Жінка, не звертаючи на це уваги, вийшла до кухні.

Зачекайте, я підігрію каву.

Ні, дуже дякую, — заперечив лікар. Тоді виписав рецепт. — Я не дам вам нагоди отруїти мене. — Жінка на кухні засміялась.

Дописавши рецепта, лікар прочитав його вголос — він був певен, що ніхто не розбере його писанини. Полковник намагався слухати уважно. Повернулася з кухні жінка, і їй упали в око згубні сліди минулої ночі на полковниковому обличчі.

Вдосвіта його била лихоманка, — сказала вона про чоловіка. — Зо дві години торочив небилиці про громадянську війну.

Полковник здригнувся.

Це не лихоманка, — знітився він. — А крім того, — додав, — коли мені стане зовсім зле, я сам собі зараджу. Сам себе викину в ящик зі сміттям.

І пішов до кімнати по газети.

До майдану йшли разом. Повітря було сухе. Асфальт на вулиці починав м'якнути від спеки. Коли лікар прощався, полковник запитав його тихо, крізь зціплені зуби:

Скільки ми вам винні, докторе?

Тепер нічого, — відказав лікар і плеснув його долонею по спині. — Я вам складу кругленький рахунок, коли півень виграє.

Полковник попрямував до кравецької майстерні, щоб передати підпільного листа Агустіновим товаришам. Це був його єдиний притулок відтоді, як полковникові прихильники загинули чи були вигнані з селища, а він залишився один, як палець, і його єдиним ділом стало очікування пошти щоп'ятниці.

Від вечірньої спеки жінка ще пожвавішала. Вона сиділа в коридорі серед бегоній біля ящика з шматтям і знову чаклувала, як з нічого пошити нову білизну. Робила комірці з рукавів, манжети зі спинки і квадратні латки, акуратні, хоча різного кольору. У дворі зацвіркотів цвіркун. Сонце хилилось на захід. Але жінка не бачила, як воно вмирає над бегоніями. Вона звела голову аж коли звечоріло і полковник повернувся додому. Тоді підперла голову обома руками, аж хруснули суглоби, сказала:

В мене мозок, наче нап'ята струна.

Він завжди був у тебе такий, — сказав полковник, але уважно глянув на жінку, обсипану різнобарвними клаптиками. — Ти схожа на дятла.

Доводиться бути й дятлом, якщо хочеш мати в що вбратись, — усміхнулась вона. Розгорнула сорочку, зліплену з трьох різнобарвних шматків, тільки комір і манжети були одного кольору. — Досить тобі зняти піджак — і карнавальний костюм готовий.

Її мову заглушили дзвони, що вибили шість.

Ангел господній благовістив Марії, — почала вона вголос молитву, йдучи з одежею до спальні. Полковник озвався до дітей, які після школи забігли подивитись на півня. Раптом він згадав, що на завтра нема кукурудзи, й пішов до спальні просити грошей у дружини.

Здається, в нас лишилось не більш як п'ятдесят сентаво, — сказала вона.

Жінка ховала гроші, зав'язані вузликом у хустці, під килимок біля ліжка. Це були гроші за Агустінову швацьку машину. Дев'ять місяців вони тратили ці гроші сентаво за сентаво на себе й на півня. А тепер залишилось лише дві монетки в двадцять і одна в десять сентаво.

Купиш фунт кукурудзи, — сказала жінка, — а за решту — кави на завтра й чотири унції сиру.

І позолоченого слона, щоб почепити на дверях, — додав полковник. — Сама кукурудза коштує сорок два.

Подумали хвилинку.

Півень — не людина, може й почекати, — перша промовила дружина. Але чоловіків вираз обличчя змусив її замовкнути. Полковник сидів на ліжку, спершись ліктями на коліна, і бряжчав монетами.

Не в мені річ, — сказав він за мить. —Якби це залежало від мене, я б сьогодні ввечері зробив санкочо з півня. Мабуть, добрячий був би пронос за п'ятдесят песо. — Тоді замовк, розчавив на шиї комара й слідом за жінчиним поглядом перебіг очима по кімнаті. — Мені прикро лише те, що ці сердешні хлопці збирають гроші.

Жінка замислилася, ще раз із гумової груші оббризкала хату отрутою від комах. Полковникові здалося щось надприродне в її поведінці, наче вона скликала хатніх духів на пораду. Нарешті вона поклала грушу на маленьку підставку, обклеєну літографіями, і втупила свої безбарвні водянисті очі в чоловікові, такі самі водянисті.

Купи кукурудзи, — сказала вона. — Бозна, як ми викрутимося.

Це біблійне чудо з поділом хлібів, — повторював полковник щоразу, як вони сідали до столу наступного тижня.

Своїм гідним подиву вмінням шити, латати, тулити клаптик до клаптика жінка, здавалося, знайшла спосіб підтримувати домашнє господарство просто-таки в порожнечі. Жовтень подарував їм ще кілька днів перепочинку. Вогкість відступила на час.

Підбадьорена мідно-яскравим сонцем, жінка вже третій день як заходилася біля своєї зачіски. "Ну, завела молебень", — сказав полковник, коли вона почала розсмикувати довгі синяві пасма волосся рідким гребенем. Другого дня, сидячи у дворі з простирадлом на колінах, вона чесала коси густим гребінцем, щоб вичесати нужу, яка розплодилась за час хвороби. Нарешті, вимила голову лавандовою водою, висушила й закрутила волосся на потилиці в два валики, скріплені гребенем. Полковник чекав. Уночі, лежачи без сну в гамаку, він довгі години з болем думав про півня. Але в четвер півня зважили — він був у формі.

Того вечора, коли товариші Агустінові пішли з хати, тішачись райдужними надіями на перемогу півня, полковник також відчув себе в формі. Жінка підстригла його.

Ти скинула з мене двадцять років, — сказав полковник, обмацуючи голову руками. Жінка подумала, що її чоловік має рацію.

Коли я здорова, то можу навіть мертвого воскресити, — відказала вона.

Але самовпевненості їй стало ненадовго. Вже нічого не залишалося в хаті, що можна було б продати, крім годинника і картини. В четвер увечері, коли було підчищено все до крихти, жінка занепокоїлась.

Не хвилюйся, — втішав її полковник. — Завтра прийде пошта.

Наступного дня він чекав на катер біля лікаревої приймальні.

Літак — чудова річ, — казав полковник, утупивши очі в мішок з поштою. — Кажуть, що він за одну ніч може долетіти до Європи.

Правда, — відказав лікар, обмахуючись ілюстрованим журналом.

Полковник відшукав очима поштаря серед гурту людей, які чекали, коли причалить катер, щоб скочити на нього. Поштар скочив першим. Капітан віддав йому конверт, запечатаний сургучем. Потім зійшов на палубу. Поштовий мішок був затиснутий між двома бочками гасу.

Але й у нього є свої вади, — сказав полковник. На мить він згубив з очей поштаря, але знову побачив його серед різнобарвних пляшок біля возика з прохолодними напоями. — Маленькими кроками просувається людство по шляху поступу...

Зараз літак надійніший, ніж катер, — сказав лікар. — При висоті в двадцять тисяч футів він летить над бурями.

Двадцять тисяч футів, — повторив полковник, не годний уявити такої височини.

Лікар спробував пояснити. Розгорнув обома руками журнал і тримав його непорушно.

Рівновага відмінна, — сказав він.

Але полковник не міг одвести погляду від поштаря. Він бачив, як той ковтає напій з рожевою піною, тримаючи склянку в лівій руці, а правою підтримуючи мішок з поштою.

Є, нарешті, й кораблі в морі, які постійно зв'язані з нічними літаками, — провадив далі лікар, — з такими заходами остороги на літаку безпечніше, ніж на катері.

Полковник глянув на нього.

Напевне, — сказав. — Мабуть, так, як на килимі, на підлозі.

Поштар ішов прямо на них. Полковник відступив на крок, охоплений непереборним хвилюванням. Він намагався розібрати прізвище, написане на конверті з сургучем. Поштар розкрив мішок, дістав для лікаря пачку газет, потім розірвав пакунок із приватними листами, звірив правильність вмісту й перечитав на листах прізвища адресатів. Лікар розгорнув газети.

І досі проблема Суецу, — мовив він, читаючи великі заголовки. — Захід втрачає ґрунт під ногами.

Полковник не читав заголовків. Корчі звели йому живіт, та він зусиллям волі стримав їх.

Відколи існує цензура, газети тільки й пишуть про Європу, — сказав він. — Найкраще було б, якби всі європейці перебралися сюди, а ми — до Європи. Отоді б усі знали, що робиться в їхній країні.

Для європейців Південна Америка — це лобур з вусиками, гітарою і револьвером, — сказав лікар, сміючись поверх газет.

Вони не розуміють наших проблем.

Поштар віддав лікареві його кореспонденцію. Решту кинув у мішок і знову його зав'язав.

Лікар зібрався читати два особисті листи. Але, перш ніж надірвати конверт, глянув на полковника. Потім на поштаря.

Полковникові нічого нема?

Полковника охопив жах. Поштар завдав мішок на плече, зійшов з набережної і відказав, не повертаючи голови:

Полковникові ніхто не пише.

Всупереч своїй звичці, полковник не пішов зразу додому. Він випив кави в кравецькій майстерні, поки Агустінові товариші переглядали газети. Полковник почував себе обдуреним. Він волів би просидіти тут аж до наступної п'ятниці, ніж стати перед жінчині очі сьогодні ввечері з порожніми руками. Та коли настав час зачиняти майстерню, йому довелось повернутися до дійсності. Жінка такого й чекала.

Нічого? — спитала вона.

Нічого, — відказав полковник.

Наступної п'ятниці він знову пішов на причал. І, як і кожної п'ятниці, повернувся додому без довгожданого листа.

Ми вже стільки чекаємо, що терпцю не стає, — сказала йому дружина того вечора. — Треба мати ослячу впертість, як у тебе, щоб чекати листа п'ятнадцять років.

Полковник ліг у гамак читати газети.

Треба діждатись черги, — сказав. — Наш номер тисяча вісімсот двадцять третій.

Відколи ми чекаємо, цей номер двічі випав у лотереї, — заперечила жінка.

Полковник читав, як завжди, все від першої сторінки до останньої, навіть оголошення. Але цього разу не міг зосередитись. Він читав і думав про свою ветеранську пенсію. Дев'ятнадцять років тому, коли конгрес ухвалив закон, почався виправдувальний процес, що тривав вісім років. Потім потрібно було ще шість років, щоб виклопотати занесення полковника до списку. І тоді полковник востаннє отримав листа.

Він скінчив читати після сигналу гасити світло. А збираючись вимкнути його, побачив, що дружина не спить.

У тебе є ще та вирізка?

Жінка замислилась.

Так. Мусить бути десь серед паперів.

Вона вийшла з-під сітки від москітів, витягла з шафи дерев'яну скриньку з пачкою листів, складених по датах і зв'язаних гумовою стрічкою, і знайшла об'яву юридичної контори, яка брала на себе клопотання про пенсію для учасників війни.

Відколи я тобі товчу, щоб ти змінив адвоката, можна було б уже й витратити всі ці гроші, — сказала жінка, простягаючи чоловікові газетну вирізку. — Що нам з того, коли нам їх покладуть до труни, як це роблять індіанці?

Полковник прочитав вирізку дворічної давності й сховав у кишеню сорочки, що висіла за дверима.

Ото ж бо й лихо, що для зміни адвоката знов же потрібні гроші.

Ні, не потрібні, — рішуче сказала жінка. — Ти їм напишеш, щоб вирахували, скільки належить, із самої пенсії, коли її виклопочуть. Це єдиний спосіб зацікавити їх справою.

І от у суботу вдень полковник пішов до свого адвоката. Той безтурботно валявся в гамаку. Це був здоровезний негр з двома лише зубами у верхній щелепі. Він вступив у пантофлі на дерев'яних підошвах і одчинив вікно кабінету над запорошеною піанолою, закиданою паперами, скрученими в товсті сувої: вирізки з "Діаріо Офісіас", вклеєні в старі бухгалтерські зошити, і неповна збірка контрольних бюлетенів. Піанола без клавішів правила одночасно й за письмовий стіл. Перше ніж відкрити причину свого візиту, полковник висловив занепокоєння тим, що справа не посувається вперед.

Я вас попередив, що це справа не одного дня, — нагадав адвокат, коли полковник на мить замовк. Знемагаючи від спеки, він одкинувся на спинку стільця, і стілець зарипів. — Мої аґенти пишуть мені часто й сповіщають, що зневірюватись нема причини.

Те саме вже п'ятнадцять років, — обурився полковник. — Це вже стає схоже на казку без кінця.

Адвокат, не шкодуючи барв, почав змальовувати кручені стежки бюрократії. Стілець був досить тісний для його гладких старечих сідниць.

П'ятнадцять років тому було легше, — сказав він. — Тоді існувало муніципальне об'єднання ветеранів, що складалося з представників обох партій. — Потім набрав у легені гарячого повітря й виголосив наче щойно придуману сентенцію: — Єдність породжує силу.

У цьому разі не породила, — сказав полковник, уперше усвідомивши свою самітність. — Усі мої товариші повмирали, чекаючи звістки.

Адвокат не відступав.

Закон було прийнято досить пізно, — сказав він. — Не всім так щастило, як вам, щоб стати полковником у двадцять років. Крім того, в ньому не було спеціальної статті, тому уряд мусив вносити поправки до бюджету.

Завжди та сама пісня. Щоразу, коли полковник слухав її, у ньому прокидалась глуха образа.

Це не милостиня, — сказав він. — Ми не ласки просимо. Ми йшли на смерть, щоб урятувати республіку.

Адвокат розвів руками.

Все це так, полковнику, — сказав він, — Невдячність людська не має меж.

І ця пісня була знайома полковнику. Вперше він почув її після угоди про Неєрландію, коли уряд пообіцяв оплатити переїзд і відшкодувати збитки двомстам офіцерам революції. Ставши табором навколо гігантської сейби[23] в Неєрландії, один революційний батальйон, який

складався переважно з підлітків, що повтікали зі школи, чекав цілих три місяці. Потім хто як міг за власні кошти добувся додому і там чекав далі. Минуло майже шістдесят років, а полковник усе чекав.

Збуджений спогадами, полковник наважився на рішучий крок. Він зіперся правою рукою на стегно — саму кістку, обплутану волокнами нервів — і промурмотів:

Отже, я вирішив.

Адвокат не зрозумів.

Тобто?

Візьму іншого адвоката.

До кабінету ввійшла качка з кількома жовтими каченятами. Адвокат підвівся, щоб вигнати їх.

Як хочете, полковнику, — відповів він, замахуючись на птахів. — Як хочете, так і буде. Якби я був чудотворець, то не жив би в цьому хліві. — Тоді заклав двері, що вели на внутрішній двір, дерев'яними ґратами й знову сів на стілець.

Мій син працював усе життя, — сказав полковник. — Моя хата віддана в заставу. Закон про пенсії став довічною пенсією для адвокатів.

Для мене ні, — заперечив адвокат, — все до останнього сентаво я витратив на справу.

Полковника пригнітила думка, що він несправедливий.

Саме це я й хотів сказати, — поправився він і витер чоло рукавом. — Від цієї спеки іржавіють гайки в голові.

За хвилину адвокат перевернув догори дном весь кабінет, шукаючи повноваження. Сонце вже досягло середини вбогої хатини, збитої з нестругаих дощок. Обшукавши всі кутки, адвокат став рачки, застогнав і витяг згорток паперів з-під піаноли.

Ось воно.

І подав полковникові аркуш паперу з печатками.

Я мушу написати моїм аґентам, щоб анулювали копії, — додав він.

Полковник здмухнув з паперу порох і сховав аркуш у кишеню сорочки.

Порвіть його самі, — сказав адвокат.

Ні, — відповів полковник. — Це на спогад про двадцять років, — і став чекати, що адвокат шукатиме далі. Але той і гадки не мав. Він підійшов до гамака, втер піт і задивився на полковника крізь сонячні промені, в яких танцювали порошинки.

Мені потрібні всі документи, — сказав полковник.

Які це?

Розписка.

Адвокат розвів руками.

Це неможливо, полковнику.

Полковник стривожився.

Бувши скарбником революційних сил в окрузі Макондо, він подолав за шість днів тяжкий шлях, везучи фонди громадянської війни в двох валізах, нав'ючених на мула, і прибився до табору в Неєрландії, волочачи за собою ледь живого мула, за півгодини до підписання угоди. Полковник Авреліано Буендіа — головний інтендант революційних сил на Атлантичному узбережжі — оформив розписку про отримання і заніс валізи до реєстрів капітуляції.

Це неоціненний документ, — сказав полковник. — Там розписка, написана власноручно полковником Ауреліано Буендіа.

Згоден, — відказав адвокат. — Але ці папери перейшли через тисячі й тисячі рук, через тисячі й тисячі канцелярій, поки осіли бозна в якому відділі міністерства оборони.

Документи такої вартості не можуть пройти повз увагу будь-якого урядовця, — сказав полковник.

Але за останні п'ятнадцять років урядовці багато разів змінювались, — уточнив адвокат. — Згадайте, що змінилося сім президентів. І що кожен президент змінив свій кабінет принаймні десять разів, і що кожен міністр змінив своїх службовців принаймні сто разів.

Але ніхто не міг забрати документів до себе додому, — сказав полковник. — Кожен новий урядовець мусив знайти їх на своєму місці. Адвокатові вже не ставало терпцю.

І нарешті, якщо ці папери вийдуть тепер з міністерства, то в списку їх поставлять на нову чергу.

Дарма, — сказав полковник.

Справа затягнеться ще на роки.

Дарма. Чекав довше, зачекаю ще.

Полковник поставив на столику в вітальні чорнильницю, поклав блокнот з лінованого паперу, ручку, чорнило й вимочку, а двері в кімнату лишив відчиненими на випадок, коли треба буде порадитися з дружиною. Вона молилась, перебираючи чотки.

Яке сьогодні число?

Двадцять сьоме жовтня.

Він писав дуже старанно, поклавши руку з ручкою на промокальний папір, спину тримав рівно, щоб легше дихати, як його вчили в школі. Духота в зачиненій вітальні ставала нестерпною. Краплина поту впала на лист. Полковник зібрав її на вимочку. Потім спробував підшкрябати слова, що розпливлись, але посадив кляксу. Однак його те не збентежило. Він написав примітку й зазначив на берегах: "набуті права". Тоді перечитав весь абзац.

Коли мене внесли до списку?

Дружина, не припиняючи молитви, почала згадувати.

Дванадцятого серпня сорок дев'ятого року.

За хвильку пішов дощ. Полковник заповнив аркуш великим, наче дитячим письмом, таким, як його навчили в народній школі у Манауре. Потім ще піваркуша — й підписався.

Перечитав листа дружині. Та після кожного речення схвально кивала головою.

Дочитавши, полковник заклеїв конверта й погасив світло.

Попроси кого-небудь, щоб тобі передрукували листа на машинці, — сказала жінка.

Ні, — відповів полковник. — Мені вже набридло просити.

З півгодини він слухав, як злива тарабанить по пальмовому листі даху. У селищі почався справжній потоп. Після сиґналу гасити світло в хаті де-не-де почало протікати.

Давно треба було так зробити, — сказала жінка. — Завжди краще порозумітись без посередників.

Це й зараз не пізно, — відказав полковник, прислухаючись до плюскоту дошу. — Можливо, все вирішиться до того, як скінчиться термін застави на будинок.

Залишилось два роки, — сказала жінка.

Він засвітив світло, щоб знайти, де крапає зі стелі. Підставив там бляшанку, взяту від півня, й повернувся до спальні під металічний стукіт крапель по блясі.

Може, їх так зацікавить нагода заробити, що вони вирішать усе ще до січня, — сказав полковник. І сам себе переконав. — Тоді якраз мине рік після Агустінової смерті, і ми зможемо піти в кіно.

Дружина тихенько засміялася.

Знаєш, я вже й не пам'ятаю тих смішних ляльок, — сказала вона. Полковник спробував розгледіти її крізь сітку від москітів.

Коли ти була останній раз у кіно?

В тридцять першому році, — сказала вона. — Пускали "Заповіт мерця".

Була бійка?

А хто зна... Якраз на тому кадрі, коли привид намагався викрасти у дівчини намисто, линув дощ.

Шум дошу приспав їх. Полковника непокоїв якийсь біль усередині. Але він не стривожився. Він був готовий пережити ще один жовтень. Загорнувся в ковдру з вовни, на мить уловив натужне жінчине дихання — вже невиразно, пливучи у сні. Тоді заговорив — цілком свідомо.

Жінка прокинулася.

— З ким це ти говориш?

Ні з ким, — відказав полковник. — Я подумав, що на зборах у Макондо ми мали рацію, коли радили полковникові Буендіа не здаватись. Через це бо й пропало все.

Лило весь тиждень. Другого листопада — всупереч полковниковій волі — жінка віднесла квіти на Агустінову могилу. Повернулася з цвинтаря, і її знову схопила хвороба. Це був тяжкий тиждень. Тяжчий, ніж ті чотири тижні жовтня, коли полковник не вірив, що він їх переживе. Хвору навідав лікар і, вийшовши з кімнати, бадьоро виїукнув: "З такою ядухою я міг би пережити всіх у селищі!" Але поговорив з полковником наодинці й приписав суворий режим.

Полковникова хвороба також загострилась. Він невимовно мучився, сидячи годинами у вбиральні, аж поки на ньому виступав холодний піт. Він відчував, що гниє живцем, що гниль шматками випадає з нутра. "Це

зима, — тлумачив він собі й не втрачав надії. — Мені покращає, коли перестане лити". І він справді вірив у це, був переконаний, що доживе до хвилини, коли прийде лист.

Тепер йому самому довелося поратись по господарству. Не раз він скрипів зубами, коли просив продати наборг у сусідніх крамницях. "До другого тижня, — казав він, хоча й сам не вірив у це. — Мені мають прийти гроші після п'ятниці". Коли дружина очуняла після хвороби, вона не впізнала чоловіка.

Живий кістяк, — сказала вона.

Це я навмисне, щоб вигідніш себе продати, — відказав полковник. — Фабрика кларнетів уже замовила мої кістки.

Але насправді його підтримувала надія на лист. Виснажений, змучений безсонням, він не міг дбати водночас і за себе, й за півня. В другій половині листопада він гадав, що півень здохне, не ївши два дні, бо не було кукурудзи. Тоді він згадав про жменю квасолі, яку був повісив у липні над плитою; полускав стручки й сипнув півневі в бляшанку сухих квасолин.

Йди-но сюди, — покликала дружина.

Зажди хвилинку, — відгукнувся полковник, дивлячись, чи їсть півень. — "Коли голодний, то вовка з'їси"...

Коли він зайшов до спальні, жінка спробувала сісти на ліжку. Від її змученого тіла пахло цілющими травами. Вона через силу вимовляла слова, одне по одному:

Викинь... зараз мені... того півня.

Полковник передбачав, що ця мить настане. Він чекав на неї з того самого вечора, коли розстріляли його сина, а він вирішив зберегти півня. У нього був час подумати.

Вже не варто, — сказав він. — Через три місяці будуть бої, і ми тоді зможемо продати його за кращу ціну.

Річ не в грошах, — сказала жінка. — Коли прийдуть хлопці, скажи їм, щоб забрали його і робили з ним що хочуть.

Це заради Агустіна, — промовив полковник заздалегідь обдумані слова. — Уяви собі, як би сяяло його обличчя, коли б він прийшов до нас зі звісткою, що півень переміг!

Жінка справді подумала про свого сина.

Через цих проклятих півнів він і загинув! — скрикнула вона. — Якби третього січня він залишився вдома, не було б і лиха, — і вказала "на двері кощавим пальцем: — Я немов бачу його, як він виходить з півнем під пахвою. Я попередила, щоб він не йшов шукати щастя на півнячих боях, а він усміхнувся і сказав: "Мовчи, ввечері у нас буде грошей, хоч греблю гати".

І впала знеможена. Полковник обережно підіпхнув її на подушку. Зустрів погляд її очей, таких самісіньких, як і в нього.

Намагайся не рухатись, — сказав він так, ніби боліло у його власних грудях.

Жінка на хвилю забулась у важкому сні, заплющивши очі. А коли знову розплющила, її дихання було наче спокійніше.

І все тому, що ми в такій скруті опинилися, — сказала вона. — Гріх відривати від свого рота шматок, щоб кинути його якомусь півневі.

Полковник витер їй чоло простирадлом.

Не помремо за три місяці.

А дотi що їстимемо? — запитала жінка.

Не знаю, — відповів полковник. — Але якби ми мали вмерти з голоду, то вже померли б.

А півень почував себе чудово, походжаючи біля порожньої бляшанки. Побачивши полковника, він щось засокотів, майже як людина, задерши голову назад. Полковник гірко всміхнувся йому:

Життя жорстоке, братіку.

Він вийшов на вулицю й подався тинятись бездумно по селищу під час сієсти, навіть не пробуючи замислитись над тим, що зайшов у безвихідь. Блукав глухими вулицями, поки не знесилів. Тоді повернувся додому. Жінка почула, що він зайшов, і покликала його до кімнати.

Що тобі?

Вона відповіла, ховаючи очі:

Можна продати годинник.

Полковник сам уже думав про це.

Я певна, що Альваро зразу дасть тобі сорок песо, — сказала жінка. — Згадай, як легко він купив швацьку машину. Альваро був кравець, у якого працював Агустін.

Я можу поговорити з ним завтра, — згодився полковник.

Чого там завтра, — заперечила вона. — Ти зараз віднесеш годинник, поставиш на стіл і скажеш йому: "Альваро, ось я приніс цього годинника, щоб ви в мене його купили". Він умить зрозуміє.

Полковник відчув себе нещасним.

Це однаково, що нести святі мощі, — запротестував він. — Якщо мене побачать на вулиці з оцим одороблом, про мене складуть пісню для Рафаеля Ескалона.

Однак і цього разу жінка вмовила його. Вона сама зняла годинник, загорнула в газети, ткнула чоловікові до рук і сказала:

Не вертайся додому без сорока песо.

Полковник зі згортком під пахвою попрямував до кравецької майстерні. Агустінові товариші сиділи біля дверей.

Один підвівся, поступаючись йому місцем. У полковника мішалося в голові.

Дякую, — сказав він. — Я йду тут недалечко.

З майстерні вийшов Альваро й повісив на дріт, натягнений між двома стовпами в коридорі, шматок мокрої бавовняної тканини. Це був кремезний, неповороткий молодик з вогнистими очима. Він теж запросив полковника сісти. Полковник сів, трохи підбадьорений. Обпер табуретку об одвірок і став чекати, поки Альваро залишиться сам, щоб запропонувати йому годинника. Раптом він спостеріг, що лиця навколо нього зробились якісь замкнуті.

Я не заважаю? — спитав він.

Усі заперечили. Один нахилився до полковника й мовив ледь чутно:

Лист від Агустіна.

Полковник оглянув порожню вулицю.

Що він пише?

Те, що й завжди.

Йому дали підпільну листівку. Полковник сховав її до кишені. Потім якийсь час сидів мовчки, постукуючи пальцями по згортку, коли раптом відчув, що люди звернули на це увагу. Він зніяковів.

Що це у вас, полковнику?

Він ухилився від проникливого погляду Херманових зелених очей, збрехав:

Нічого. Несу лагодити годинник до німця.

Не робіть дурниці, полковнику, — сказав Херман і спробував забрати в нього згорток. — Зачекайте, я сам його полагоджу.

Полковник відмовився. Не сказав нічого, але спохмурнів. Всі почали його умовляти.

Дайте йому, полковнику. Він знається на механіці.

Та я не хочу йому голову морочити.

Ет, яка тут морока, — заперечив Херман і взяв годинника. — Німець здере з вас десять песо й нічого не зробить.

Полковник зайшов до майстерні. Альваро шив на машині. В глибині, під гітарою, що висіла на гвіздку, дівчина пришивала ґудзики. Над гітарою висів напис: "Про політику говорити заборонено". Полковник відчув, як обважніло його тіло. Він сів і поставив ноги на перекладинку табуретки.

Що за лайно, полковнику!

Полковник здригнувся.

Прошу без лайки, — сказав він.

Альфонсо начепив окуляри на ніс, щоб краще роздивитися полковникове взуття.

Це через ваші черевики, — пояснив він. — Ви взули черевики казна-які.

Але можна було б не лаятись, — відказав полковник і показав підошви своїх лакових черевиків. — Цим потворам уже сорок років, але лайку вони чують уперше.

Готово! — гукнув Херман, і зразу ж задзвонив годинник. Із сусіднього помешкання якась жінка загрюкала в переділку й закричала:

Покиньте гітару, ще не минув рік від Агустінової смерті.

Всі зареготали.

Це годинник.

Херман вийшов із згортком.

Годинник був справний, — сказав він. — Якщо хочете, я проведу вас додому й почеплю його рівно.

Полковник не погодився.

Скільки я тобі винен?

Не хвилюйтесь, полковнику, — відповів Херман, приєднуючись до товариства. — В січні заплатить півень.

Полковник скористався з нагоди, якої весь час шукав.

Я тобі пропоную одну річ, — сказав він.

Яку?

Дарую тобі півня, — він подивився на лиця довкола. — Дарую півня всім вам.

Херман глянув на нього збентежено.

Я вже занадто старий, — провадив полковник, силкуючись надати своєму голосу переконливості. — Це для мене завелика відповідальність. Уже кілька днів мені здається, що півень здихає.

Не хвилюйтесь, полковнику, — сказав Альфонсо. — В цю пору півні линяють. У нього корінці пір'я запалилися.

За місяць він буде в формі, — потвердив Херман.

Однаково я його не хочу, — сказав полковник. Херман пронизав його поглядом.

Подумайте, полковнику, — наполягав він. — Важливо, щоб саме ви виставили на північний бій Агустінового півня.

Полковник подумав.

Я розумію, — сказав він. — Тому й дотримав його аж досі. — Стиснув зуби, набираючись духу, щоб докінчити: — Зле, що чекати ще аж три місяці.

Херман зрозумів його.

Якщо тільки в цьому річ, то не турбуйтеся, — відказав він і запропонував поміч. Усі згодились.

Уже вечоріло, коли полковник увійшов до хати зі згортком під пахвою. Дружина була приголомшена.

Нічого? — запитала вона.

Нічого, — відповів полковник. — Але тепер це пусте. Хлопці самі взялися годувати півня.

Зачекайте, я вам дам парасольку, куме.

Дон Сабас відчинив шафу, вмуровану в стіну контори. Всередині шафи були звалені купою чоботи, стремена, попруги, алюмінієве відро з острогами. Вище висіло з півдесятка різних парасольок. Полковник подумав, що шафа нагадує звалище після якоїсь катастрофи.

Дякую, куме, — сказав він, обіпершись на підвіконня. — Я краще зачекаю, коли дощ перейде.

Дон Сабас, не зачинивши шафи, сів за письмовий стіл навпроти електричного вентилятора. Потім видобув з шухляди письмового столу маленький медичний шприц, загорнений у вату.

Полковник задумано дивився крізь дощ на свинцево-сірі дерева мигдалю. Вулиця наче вимерла.

Злива з цього вікна якась інакша, — промовив він. — Така, наче ллє десь в іншому селищі.

Злива — то злива, з якого місця не дивись, — заперечив дон Сабас. Він поставив шприц кип'ятитися на письмовому столі, вкритому склом. — Це чортяче селище.

Полковник здвигнув плечима. Він вийшов насеред контори; приміщення було обличковане зеленою плиткою, меблі оббиті яскравими тканинами. В глибині безладно накидані лантухи з-під солі, бурдюки з-під меду, сідла. Дон Сабас дивився на нього бездумним поглядом.

Бувши вами, я б так не думав, — сказав полковник. Тоді сів, схрестив ноги й кинув спокійний погляд на чоловіка, схиленого над письмовим столом. Маленький чоловічок, огрядний, але слаботілий, дивився на полковника з удаваним співчуттям.

Покажіться лікарю, куме, — сказав дон Сабас. — Після похорону ви погано виглядаєте.

Полковник звів голову й відказав:

Я чудово себе почуваю.

Дон Сабас чекав, поки закипить шприц.

Якби-то я міг так сказати, — пожалівся він. — Ви щасливий, бо можете їсти що завгодно, хоч мідні стремена.

І подивився на свої волохаті, в рудому ластовинні, руки. Крім шлюбної обручки, він носив на пальці ще перстень з чорним каменем.

Це так, — згодився полковник.

Крізь двері, які з'єднували контору з рештою будинку, дон Сабас покликав дружину. Потім нудно почав розписувати свій режим харчування. Витяг з кишені сорочки пляшечку й витрусив на стіл білу таблетку завбільшки з квасолину.

Тяжка кара носити це скрізь із собою, — сказав він. — Таке відчуття, наче носиш у кишені свою смерть.

Полковник підійшов до столу й уважно розглядав таблетку на долоні, аж поки дон Сабас запропонував покуштувати її.

Це щоб солодити каву, — пояснив він. — Цукор, але без цукру.

Аякже, — сказав полковник, смокчучи ті смутні солодощі. — Це однаково, що дзвонити без дзвонів.

Коли дружина зробила йому ін'єкцію, дон Сабас обіперся ліктями на стіл, стис голову руками. Полковник не знав, куди подітися. Жінка вимкнула електричний вентилятор, поставила його на сейф, потім підійшла до шафи.

Парасолька мені завжди нагадує про смерть.

Полковник не відповів. Він вийшов з хати о четвертій з

наміром дочекатись пошти, але злива загнала його до контори дона Сабаса. Ще йшов дощ, коли почулися гудки катерів.

Всі кажуть, що смерть — це жінка, — провадила дружина дона Сабаса. Вона була дебела, вища за чоловіка, з волосатою бородавкою на верхній губі. Мова її нагадувала дзижчання електричного вентилятора. — Але я не думаю, що це так, — докінчила вона, зачинила шафу й обернулась, шукаючи полковникового погляду: — Я гадаю, що смерть

це тварина з копитами.

Можливо, — згодився полковник. — Інколи трапляються вельми дивні речі.

Він уявив собі, як поштар у гумовому плащі перескакує на катер. Уже минув місяць, як полковник змінив адвоката. Отож він мав право сподіватися на відповідь. Жінка дона Сабаса все говорила про смерть, аж поки помітила з виразу полковникового обличчя, що думки його витають десь далеко.

Куме, — сказала вона, — у вас, мабуть, якась прикрість.

Полковник отямився.

Так, кумо, — злукавив він. — Я подумав, що вже п'ята, а півневі не зробили впорскування.

Жінка остовпіла.

Впорскування півневі? Та хіба то людина? —скрикнула вона. — Це ж блюзнірство!

Дон Сабас не стерпів, звів обличчя, налите кров'ю.

Замовкни хоч на мить, — наказав він дружині. — Уже півгодини верзеш казна-що, набридаєш кумові.

Воронь боже, — запротестував полковник.

Жінка грюкнула дверима.

Дон Сабас витер шию хусткою, що пахла лавандою. Полковник одійшов до вікна. Дощ припускав. Через збезлюднілу площу переходила чиясь курка на цибатих жовтих лапках.

Ви й справді робите впорскування півневі?

Авжеж, — сказав полковник. — За тиждень почнеться тренування.

Це безглуздя, — сказав дон Сабас. — Такі речі не для вас.

Щира правда, — сказав полковник. — Та хіба через те слід скрутити півневі шию?

Це божевілля, — повторив дон Сабас, обертаючись до вікна. Він дихав гучно, наче ковальський міх.

Полковникові боляче було дивитись у змучені кумові очі.

Послухайте моєї ради, куме, — сказав дон Сабас. — Продайте цього півня поки не пізно.

Це ніколи не пізно, — відказав полковник.

Не будьте нерозважним, — наполягав дон Сабас, — ви зразу вб'єте двох зайців. По-перше, збудетесь клопоту, по друге — покладете в гаманець дев'ятсот песо.

Дев'ятсот песо?! — вигукнув полковник.

Дев'ятсот песо.

Вражений полковник не зразу усвідомив названу суму.

Ви гадаєте, що за півня дадуть такі гроші?

Я не гадаю, — відповів дон Сабас. — Я цілком певен.

Відколи полковник возив гроші, призначені для революції, він навіть не чув про таку велику суму.

Виходячи з контори дона Сабаса, полковник аж скорчився від болю в животі, однак тепер він знав: це не від погоди. На пошті він підійшов прямо до поштаря.

Я чекаю на термінового листа. Авіа.

Поштар переглянув листи в шухлядках. Однак, скінчивши розкладати їх по відповідних літерах, не сказав нічого. Тільки струсив порох з долонь і значуще подивився на полковника.

Сьогодні мені неодмінно мав прийти лист.

Поштар здвигнув плечима.

Єдине, що приходить неодмінно, це смерть, полковнику.

Дружина зварила кукурудзяну кашу. Полковник їв мовчки, подовгу тримаючи повну ложку, задумуючись. Жінка, сидячи навпроти нього, відчувала, наче в хаті щось змінилося.

Що з тобою? — запитала вона.

Я думаю про службовця, від якого залежить пенсія, — збрехав полковник. — Мине п'ятдесят років, ми спочиватимемо в землі, а цей бідолаха в смертельному страхові чекатиме кожної п'ятниці своєї пенсії.

Поганий знак, — зауважила жінка. — Я хотіла сказати, що ти вже починаєш коритись долі, — й знов узялась до каші. Але за хвилину побачила, що чоловік усе про щось думає. — Не думай нічого, їж кашу.

Дуже смачна каша, — сказав полковник. — Звідки вона?

Від півня, — відповіла жінка. — Хлопці принесли йому стільки кукурудзи, що він вирішив поділити її з нами. Отаке життя.

Отаке, — зітхнув полковник. — Життя — це найкраще, що можна вигадати.

Він глянув на півня, прив'язаного до ніжки плити, і цього разу півень здався йому якимсь інакшим. Жінка також подивилась не півня.

Сьогодні довелося гнати хлопців дрючком, — сказала вона. — ГІритягли стару курку, щоб злучити з півнем.

Це не нове, — сказав полковник. — Таке було в селищах з полковником Ауреліано Буендіа. Йому для цього приводили дівчат.

Дотеп розвеселив жінку. Півень крикнув горловим голосом, що відбився луною в сінях, наче приглушений людський.

Інколи мені здається, що він заговорить, — сказала жінка.

Полковник знову глянув на півня й погодився:

О, він голосистий. — Він уже вирахував, поки їв кашу. — Цей півень забезпечить нас їжею на три роки.

Омана нікого не наситить, — сказала жінка.

Не наситить, але прогодує, — відказав полковник. — Це щось на кшталт чудових таблеток нашого кума Сабаса.

Тієї ночі він спав погано, марно намагався забути про цифри, що настирливо крутились у нього в голові. Вранці на сніданок дружина подала дві тарілки кукурудзяної каші. Вона їла мовчки, понуривши голову. Полковникові теж передався її поганий настрій.

Що з тобою?

Нічого, — сказала жінка.

Він подумав, що настала і її черга казати неправду. Спробував розважити її, але жінка лишалась похмура.

Що ж тут дивного, — сказала вона. — Я думаю про те, що вже минуло два місяці після похорону, а я ще не висловила співчуття небіжчиковій матері.

Того вечора жінка пішла до матері небіжчика. Полковник провів її до самого будинку, а потім пішов до кінотеатру, принаджений музикою гучномовців. Сидячи біля дверей своєї оселі, падре Анхел стежив за входом, щоб дізнатися, хто пішов у кіно, нехтуючи його дванадцять попереджень. Сліпуче світло, пронизлива музика, крики дітей різко контрастували з навколишньою тишею. Один з хлопчаків націлився на полковника дерев'яною рушницею.

Як там півень, полковнику? — спитав він тоном знавця. Полковник підніс руки:

Отакенний уже півень.

Величезна яскрава реклама закривала весь фасад кінотеатру.

"Діва ночі". На рекламі жінка в танцювальному костюмі, нога оголена аж до стегна. Полковник блукав по околицях, поки побачив далекі спалахи блискавок і почув перекоти грому. Тоді пішов по жінку.

В хаті небіжчика її не було. Не було й дома. Полковник подумав, що вже ось-ось буде сиґнал гасити світло, але годинник стояв. Полковник чекав, прислухаючись до громовиці, що насувалася. Він уже збирався знову вийти, коли дружина зайшла до хати.

Полковник відніс півня до спальні. Жінка перевдяглась і пішла напитись води до вітальні, поки полковник заводив годинника. Він чекав сиґналу гасити світло, щоб перевести стрілки.

Де ти була? — спитав полковник.

Там, — відповіла дружина. Вона поставила склянку на поличку, дивлячись на чоловіка, і вернулась до спальні. — Хто ж знав, що так рано дощ лине.

Полковник не відповів нічого. Коли пролунав сиґнал гасити світло, він навів стрілки на одинадцять, запнув вікно і відніс стілець на місце. Жінка молилась, перебираючи зерна чоток.

Ти мені не відповіла, — нагадав полковник.

На що?

Де ти була?

Я залишилась там побалакати, — сказала вона. — Я так давно не виходила на вулицю.

Полковник повісив гамак. Замкнув двері й обкурив кімнату. Потім поставив лампу додолу і ліг.

Я розумію тебе, — сказав він сумно. — Найгірше — що злидні змушують людей казати неправду.

Вона тяжко зітхнула й призналася:

Була у падре Анхела. Просила позичити гроші під заставу шлюбних обручок.

І що він сказав тобі?

Що гріх торгувати священними речами. — Жінка все говорила — вже з-під сітки від москітів. — Два дні тому я спробувала продати годинник, — розповідала вона. — Нікого він не цікавить, бо тепер продають у кредит сучасні годинники зі світними циферблатами. Можна бачити в темряві, котра година.

Полковник упевнився, що сорока років спільного життя, спільного голоду, спільних страждань було недосить для того, щоб пізнати дружину. Він відчув, що й кохання їхнє постарілося.

Не хочуть і картини, — сказала вона. — Майже всі мають таку. Була аж у турків.

Полковник насупився.

Значить, тепер усі знають, що ми вмираємо з голоду.

Я втомилася, — сказала жінка. — Що ви, чоловіки, тямите в хатніх справах?! Скільки разів я кип'ятила каміння, щоб сусіди не знали, що в нас уже багато днів нема оллі1!

Полковник уразився.

Це ганьба, — сказав він.

Жінка вибралася з-під сітки від москітів і підійшла до гамака.

Годі, не хочу я більше терпіти ніяких шляхетних витребеньків у цій хаті, — сказала вона. Голос її наливався гнівом. — Вже мені уїлися ця смиренність та гідність.

Жоден м'яз не ворухнувся на полковниковому обличчі.

Цілих двадцять років ми чекаємо на райських пташок, що тобі обіцяють після кожних виборів, і з усього того нам залишився лише мертвий син, — провадила вона. — Більш нічого, лише мертвий син.

Полковник уже звик до таких звинувачень.

Ми виконуємо свій обов'язок, — сказав він.

А вони його виконують, заробляючи в сенаті по тисячі песо місячно всі ці роки?! — не стерпіла жінка. — Ось у тебе перед очима наш кум Сабас. У нього двоповерховий будинок, і той не вмістить усіх грошей, що він має. А коли він прибився до селища продавати цілющі трави, то мав лише змію, обкручену круг шиї.

Зате ж він умирає від діабету, — сказав полковник.

А ти вмираєш з голоду, — відказала жінка. — Час пересвідчитися, що самою гідністю ситий не будеш.

Її мову урвав спалах блискавки. Грім прокотився вулицею, вкотився в спальню, закотився під ліжко, наче розбилась кам'яна куля. Жінка кинулась до чоток. Полковник усміхнувся.

Це за те, що розпустила язика, — сказав він. — Я завжди тобі казав, що господь стоїть за мене.

Але насправді полковник був пригнічений. За хвилину він загасив лампу й поринув у думки в темряві, покресленій спалахами блискавок. Згадав Макондо. Полковник прочекав десять років виконання неєрландійських обіцянок. У тяжкому сні йому примарилось, наче прибув жовтий запорошений поїзд із чоловіками, жінками, тваринами, що задихались від спеки. Навіть на дахах вагонів лежали люди. То була бананова гарячка.

За добу містечко стало невпізнанне. "Я їду, — сказав тоді полковник. — Мене нудить від запаху бананів". І покинув Макондо тим самим поїздом, у четвер двадцять третього червня тисяча дев'ятсот шостого року о другій годині вісімнадцятій хвилині дня. Йому потрібно було півсторіччя, щоб усвідомити, що він не мав ні хвилини спокою після здачі Неєрландії.

Він розплющив очі й сказав:

Ну, я вирішив.

Про що?

Про півня, — відповів полковник. — Завтра ж я його продаю кумові Сабасу за дев'ятсот песо.

Крізь вікно до контори долинав рев вичищених бичків, крики дона Сабаса.

"Якщо він не прийде через десять хвилин, я піду", — загадав собі полковник, прочекавши дві години. Але прождав ще двадцять хвилин. Він уже збирався виходити, коли дон Сабас зайшов до контори в супроводі гурту пеонів. Кілька разів він пройшов перед полковником, не дивлячись на нього. А помітив його, лиш коли вийшли пеони.

Ви на мене чекаєте, куме?

Так, куме, — відказав полковник. — Але як ви дуже зайняті, я можу прийти пізніше.

Дон Сабас був уже за дверима.

Зараз повернуся, — сказав він.

Сонце палило нестерпно. Сонячні промені, заломлюючись у склі вікна, спалахували раптом гострим блиском. Вся контора світилася, переливалася в тремтливих плямах сонячних зайчиків. У розмореного спекою полковника злипались очі, він задрімав, і зразу ж йому привиділась його жінка. До контори навшпиньки ввійшла дружина дона Сабаса.

Спіть, спіть, куме, — сказала вона. — Я тільки спущу штори, адже тут справжнє пекло.

Полковник очманіло глянув на неї. Зачинивши вікно, жінка говорила далі в напівтемряві:

Ви часто бачите сни?

Буває, — відповів полковник. Він почував себе ніяково від того, що заснув. — Майже завжди мені сниться, що я борсаюсь у павутинні.

А мені сняться кошмари щоночі, — сказала жінка. — Я все хочу дізнатися, що це за невідомі люди, яких ми зустрічаємо в снах.

І ввімкнула електричний вентилятор.

На тім тижні мені з'явилася жінка в головах ліжка, — розповідала вона. — Мені стало духу запитати, хто вона, і вона відповіла: "Я вмерла дванадцять років тому в цій кімнаті".

Але ж будинок стоїть усього два роки.

Так, — погодилась жінка. — Я хочу сказати, що навіть мертві помиляються.

Дзижчання вентилятора наче ще згустило півморок. Полковник нервувався, йому нестерпно хотілося спати, дратувало бубоніння жінки, що від снів уже перейшла прямо до таїнства перевтілення. Він чекав першої паузи, щоб розпрощатись, коли дон Сабас ввійшов до контори зі своїм управителем.

Я для тебе гріла юшку чотири рази, — сказала жінка.

Як тобі хочеться, грій її хоч десять разів, — відказав дон Сабас. — Але зараз не набридай.

Він висунув шухляду з грошима і дав управителеві цілу пачку асигнацій і кілька інструкцій. Управитель підняв штору, щоб полічити гроші. Дон Сабас побачив полковника в глибині контори, але не звернув на нього уваги. Він говорив далі з управителем. Полковник підвівся, коли дон Сабас і управитель уже зібрались іти.

Біля дверей дон Сабас затримався.

Що там у вас, куме?

Полковник відчув на собі управителів погляд.

Нічого, куме, — сказав. — Я просто хотів поговорити з вами.

Кажіть зараз, — сказав дон Сабас. — Я не маю хвилини вільної. Він чекав нетерпляче, тримаючись за дверну ручку. Полковник пережив п'ять найдовших у своєму житті секунд. Зціпивши зуби, він пробурмотів:

Я про півня.

Дон Сабас смикнув двері.

Про півня, — повторив він, усміхаючись, і підштовхнув управителя до коридору. — Тут не знаєш, на якому світі живеш, а кум тільки про півня й думає, — і додав, звертаючись до полковника: — Гаразд, куме. Я зараз вернусь.

Полковник нерухомо стояв посеред контори, аж поки кроки обох чоловіків затихли в кінці коридору. Потім вийшов пройтись по селищу, що поринуло в недільний післяобідній сон. У кравецькій майстерні не було нікого. Лікарева приймальня замкнена. Ніхто не стеріг товари, виставлені в крамницях сірійців. Річка — наче блискуча криця. Якийсь чоловік спав у порту на чотирьох бочках гасу, закривши лице від сонця своїм сомбреро. Полковник попростував додому; в нього було таке відчуття, наче він — єдина жива істота в селищі.

Дома чекав на нього повний сніданок.

Взяла наборг — пообіцяла заплатити завтра вранці, — пояснила дружина.

За сніданком полковник розповів їй про останні три години. Дружина нетерпляче вислухала його.

Ти м'якосердий, — сказала вона наприкінці. — Ти неначе приходиш просити милостині, а повинен прийти з високо піднятою головою, викликати кума в куток і сказати йому: "Куме, я вирішив продати вам півня".

Життя — це одна мить, — зітхнув полковник.

Жінка заходилася прибирати в хаті. Цього ранку вона

вбралась незвичайно: на ногах старі чоловікові черевики, гумовий фартух, на голові ганчірка, зав'язана на вухах двома вузлами.

Ти нічогісінько не тямиш у торгівлі, — сказала вона.

Коли щось продаєш, то вираз обличчя в тебе має бути такий, наче ти купуєш.

Полковникові жінка в такому вбранні здалась кумедною.

Стій так, — урвав він її, всміхаючись. — Ти тепер схожа на вівсяного чоловічка Квакера1.

Жінка скинула ганчірку з голови.

Я тобі серйозно кажу, — відрубала вона. — Ось зараз віднесу півня до кума і закладаюсь на що хочеш, що повернусь через півгодини, маючи в руках дев'ятсот песо.

Тобі кров шибнула в голову, — сказав полковник. — Вже робиш ставку на півня.

Він насилу відрадив її. Цілий ранок вона уявляла собі, як гарно вони будуть жити три роки, позбувшись цієї муки

очікувати пенсії щоп'ятниці.

Вона вже приготувала все в хаті для зустрічі дев'ятисот песо. Склала список найнеобхідніших речей, які треба купити, не забула й про нові черевики для полковника. Вибрала в спальні місце для дзеркала. Несподіваний провал її планів сповнив її несвідомим соромом і образою.

Вона лягла на хвилинку спочити. Коли встала, полковник сидів у дворі.

А тепер що ти робиш? — спитала вона.

Думаю, — сказав полковник.

Ну, тоді все гаразд. За п'ятдесят років матимемо ці гроші.

Але насправді полковник вирішив продати півня сьогодні. Він думав про дона Сабаса, який, сидячи сам у своїй конторі навпроти вентилятора, готується до щоденної ін'єкції. І завбачав, що відповість йому дон Сабас.

Візьми півня, — порадила жінка, коли він виходив.

Образ святого творить дива.

Полковник не погодився. Вона провела його аж на вулицю в тривозі й відчаї.

Хай буде цілий натовп у конторі — не зважай! — казала вона. — Візьми його під руку і не пускай, доки він не дасть тобі дев'ятсот песо.

Вони подумають, що ми хочемо їх пограбувати.

Жінка наче не чула.

Пам'ятай, що ти хазяїн півня, — напучувала вона чоловіка. — Пам'ятай, що це ти, власне, робиш йому послугу.

Гаразд.

Дон Сабас був з лікарем у спальні.

Користуйтесь слушною хвилиною, куме, — сказала полковникові господиня. — Доктор оглядає його, бо він має поїхати на ферму і не повернеться раніш як у четвер.

В полковникові боролися дві протилежні сили: хоч він і вирішив продати півня, але волів би прийти на годину пізніше, щоб уже не застати дона Сабаса.

Я можу почекати, — сказав.

Але жінка радила йти. Вона провела його до спальні, її чоловік сидів на ліжку, як на троні, в самій білизні, втупивши в лікаря безбарвні очі. Полковник зачекав, поки лікар нагрів скляну трубку з пацієнтовою сечею, понюхав пару, схвально кивнув головою дону Сабасові, потім сказав, звертаючись до полковника:

Треба розстріляти його. Діабет не дуже квапиться добивати багатіїв.

Ви вже зробили все, що можливо, своїми клятими ін'єкціями, — сказав дон Сабас і поплескав себе по плюсклому заду. — Але об мене зуби поламаєш, — тоді до полковника: — Ну бо, вперед, куме. Коли я вдень зайшов за вами, вас уже не було, навіть капелюха не залишили.

А я не ношу капелюха, щоб ні перед ким не скидати.

Дон Сабас почав одягатися. Лікар поклав у кишеньку

саквояжа скляну трубочку з кров'ю для аналізу. Потім зробив лад у валізці. Полковник подумав, що лікар уже збирається прощатись.

Бувши вами, я б виставив моєму кумові рахунок на сто тисяч песо, докторе, — сказав він. —Тоді ви мали б менше клопоту.

Я йому це й запропонував, тільки зажадав мільйон, — сказав лікар. — Бідність — найкращий засіб проти діабету.

Дякую за рецепт, — сказав дон Сабас, силкуючись втиснути опасисте черево в вершницькі штани. — Але не приймаю його, хочу вберегти вас від нещастя бути багатим.

Лікареві зуби відбились у нікельованому замку валізки. Він подивився на годинник, не виявляючи нетерплячки. Натягаючи чоботи, дон Сабас несподівано спитав полковника:

Ну, то що там з тим півнем, куме?

Полковник завважив, що й лікар нашорошив вуха, чекаючи на відповідь. Він зціпив зуби.

Нічого, куме, — промурмотів. — Я прийшов продати його вам.

Дон Сабас узяв чоботи й сказав байдуже:

Дуже добре, куме. Це найрозумніше, що могло вам спасти на думку.

Обличчя лікареве стало непроникне.

Таке вирування пристрастей мені не до снаги. Я вже застарий, — виправдовувався полковник. — Якби я був молодший на двадцять років — інша річ.

Ви завжди будете молодший на двадцять років, — зауважив лікар.

Полковник зітхнув вільніше. Він чекав, що дон Сабас ще щось скаже, але той більше не озвався — мовчки надягнув шкіряну куртку на застібці-змійці й уже рушив до дверей.

Якщо хочете, поговоримо на тому тижні, куме, — сказав полковник.

Саме це я й хотів сказати, — відповів дон Сабас. — У мене є клієнт, який, можливо, дасть вам чотириста песо. Але доведеться почекати до четверга.

Скільки? — запитав лікар.

Чотириста песо.

Я чув, що його цінували багато дорожче, — зауважив лікар.

Ви мені казали про дев'ятсот песо, — сказав полковник, збадьорений лікаревою підтримкою. — Це найкращий півень на цілу округу.

Дон Сабас відповів лікареві:

Іншим часом усяк дав би тисячу. Але тепер кожен боїться доброго півня. Бо на півнячому бою завжди є ризик, що тебе застрелять.

Тоді обернувся до полковника з удаваним жалем:

Оце я й хотів вам сказати, куме.

Полковник кивнув головою.

Гаразд.

І вийшов за ним до коридору. Лікар залишився в вітальні: жінка дона Сабаса покликала його і попросила в нього ліки "від того, що раптом трапляється з людиною, і невідомо, що воно таке". Полковник зачекав на нього в конторі. Дон Сабас відімкнув сейф, напхав грошей у кишені й простяг чотири банкноти полковникові.

Ось вам шістдесят песо, куме. Коли продамо півня, розрахуємось.

Полковник рушив з лікарем через базар коло пристані, що починав оживати з вечірньою прохолодою. Якийсь баркас, навантажений цукровою тростиною, спускався за водою. Лікар був незвично мовчазний.

Як ви себе почуваєте, докторе?

Лікар здвигнув плечима.

Так собі, — сказав. — Думаю, що треба звернутись до лікаря.

Це зима, — сказав полковник. — Взимку в мене завжди болить живіт.

Лікар уважно, але без професійної цікавості подивився на нього. Дорогою він вітався з сірійцями, що сиділи на порозі своїх крамниць. Вже біля дверей приймальні полковник признався лікареві, чому продав півня.

Не міг інакше, — пояснив. — Цей звір живиться людським м'ясом.

Єдиний звір, що живиться людським м'ясом, це ДОН Сабас, — сказав лікар. — Я певен, що він перепродасть півня за дев'ятсот песо.

Ви так гадаєте?

Я певен, — сказав лікар. — Це такий самий вигідний ґешефт, як його знаменита патріотична угода з алькальдом.

Полковник не міг повірити.

Мій кум пішов на ту угоду, щоб зберегти свою шкуру, — сказав він. — Тільки тому він і зміг залишитись у селищі.

І зміг скупити запівдарма майно своїх партійних товаришів, яких алькальд виселяв із селища, — заперечив лікар і постукав у власні двері, бо не знайшов у кишенях ключа.

Полковник не йняв віри.

Не будьте наївний, — розсердився лікар. — Дона Сабаса гроші цікавлять багато більше, ніж власна шкура.

Дружина полковникова того вечора пішла купувати. Він супроводив її до крамниць сірійців, а сам думав про те, що розповів йому лікар.

Знайди зараз хлопців і скажи їм, що півня продано,

сказала йому жінка. — Нехай облишать марні надії.

Півень не буде проданий, поки не вернеться кум Сабас, — відповів полковник.

В більярдному салоні він знайшов Альваро. Той грав у рулетку. Салон вирував цього недільного вечора. Спека здавалася ще більшою від завивання радіо, ввімкненого на повну потужність. Яскраві номери, намальовані на таблиці з чорної гуми й освітлені гасовим ліхтарем, поставленим на ящик посеред столу, розважили полковника. Альваро вперто ставив на двадцять три й програвсь. Слідкуючи за грою через його плече, полковник спостеріг, що одинадцять випало чотири рази за дев'ять обертів.

Став на одинадцять, — шепнув він на вухо Альваро.

Цей номер частіше випадає.

Альваро вивчав таблицю. Він не поставив на наступний оберт. Вийняв гроші з кишені, а разом з грошима аркуш паперу й під столом передав його полковникові.

Це від Агустіна.

Полковник сховав листівку в кишеню, Альваро поставив купу грошей на одинадцять.

Починай з малого, — сказав полковник.

Але це ж може бути щасливий номер, — заперечив Альваро.

Сусідні гравці позабирали ставки з інших номерів і поставили на одинадцять, коли вже велике кольорове колесо почало крутитись.

Полковникові забило дух. Уперше в житті він відчув чар, потрясіння й гіркоту азарту.

Випало п'ять.

Дуже шкода, — сказав присоромлений полковник і з нестерпним відчуттям вини провів очима дерев'яні грабельки, які згрібали гроші Альваро. — Це тому, що я втрутився не в свою справу.

Альваро всміхнувся, не обертаючись.

Не беріть до серця, полковнику. Пощастить у коханні.

Раптом звуки мамби урвались. Гравці розступилися з

піднятими вгору руками. Полковник відчув за спиною чіткий, сухий брязк і холод зведеної рушниці. Майнула думка: попав у поліційну облаву з підпільною листівкою в кишені... Він напівобернувся, не піднімаючи рук. І вперше в житті побачив зблизька чоловіка, що стріляв у його сина. Той стояв проти нього з рушницею, націленою йому в живіт. Чоловік був низенький, схожий на індіанця, засмаглий. Від нього смерділо, як від закаляного немовляти. Полковник зціпив зуби й кінчиками пальців обережно відвів дуло рушниці.

Дозвольте, — сказав він.

Погляд його зіткнувся з поглядом маленьких, круглих, ніби кажанячих очей. За одну мить полковник відчув, як ці очі поглинули його, розжували, перетравили й зразу ж виштовхнули.

Проходьте, полковнику.

Полковникові не треба було відчиняти вікно: він і так бачив, що надворі грудень. Він одчув грудень усім єством своїм, коли в кухні кришив городину на сніданок півневі. Потім прочинив двері, і весь вигляд двору потвердив його відчуття. Це був прегарний дворик, з травою й деревами, з будочкою вбиральні, що наче пливла у вранішньому мареві десь на міліметр над землею.

Полковникова дружина пролежала в ліжку до дев'ятої години. Коли вона вийшла до кухні, полковник уже прибрав у хаті й розмовляв з дітьми, що обступили півня. Жінка мусила обійти їх, щоб добратись до плити.

Геть з дороги, — буркнула вона. Похмуро глянула на півня. — Коли вже я здихаюсь цього навісного птаха?

По ставленню дружини до півня полковник угадував її настрій. Ніщо в півневі не могло викликати злості. Він був у чудовій формі. Шия й стегна голі, свинцевого кольору, гребінець зубчастий, вигляд непереможний.

Краще виглянь у вікно й забудь про півня, — сказав полковник, коли діти пішли. — В такий ранок хочеться сфотографуватися.

Жінка вистромилась у вікно, але на її обличчі не відбилося ніякого почуття.

Я б хотіла посадити троянди, — сказала вона, повертаючись до плити.

Полковник повісив дзеркало на гвіздок, щоб поголитись.

Якщо хочеш садити троянди, то сади... — Він намагався узгодити рухи з відображенням свого обличчя в дзеркалі.

їх свині з'їдять, — сказала жінка.

Тим краще, — відказав полковник. — Мусять бути дуже добрі свині, відгодовані трояндами.

В дзеркалі подивився на неї й побачив, що в неї той самий вираз обличчя. У відблисках вогню її лице здавалося зліпленим з тієї ж глини, що й плита. Задивившись на жінку, полковник став голитись навпомацки, як звик протягом довгих років, сам не помічаючи цього. Жінка замислилась; запала тиша.

Не хочу я їх садити, — сказала вона.

Гаразд, — відказав полковник, — тоді не сади.

Він почував себе добре. В теплому подихові грудня розтанула його хвороба. Вранці, намагаючись узути нові черевики, полковник розсердився. Він уже кілька разів марно пробував узувати нові черевики й кидав їх, узував старі лакові.

Дружина помітила це.

Якщо ти не носитимеш нових черевиків, то ніколи й не розносиш їх, — сказала.

Це черевики для паралітика, — обурився полковник. — Взуття слід продавати лише після того, як хтось із місяць проходить у ньому.

Він вийшов на вулицю з передчуттям, що сьогодні надійде лист. До прибуття катерів ще залишався час, і полковник зайшов до контори дона Сабаса. Але йому сказали, що той приїде не раніш понеділка. Полковника це не схвилювало, хоч він і не передбачав цієї затримки. "Рано чи пізно приїде", — сказав він собі й попрямував до пристані в чудовому настрої від свіжого подиху сонячного ранку.

Хай би грудень тривав цілий рік, — сказав полковник сірійцеві Мойсесу, сідаючи біля нього в крамниці. — Почуваєш себе так, наче ти прозорий.

Мойсес спробував перекласти цю думку на свою майже забуту арабську мову. Безбарвна шкіра цупко обпинала сірійця з голови до п'ят, типово східний спокій проступав у всіх його рухах, важких, повільних, наче в потопельника. Він і справді був схожий на біблійного Мойсея, витягненого з води.

Так було раніше, — сказав, — якби й зараз було так, мені було б вісімсот дев'яносто сім років. А тобі?

Сімдесят п'ять, — сказав полковник, слідкуючи поглядом за поштарем. Аж тоді він побачив цирк. Латка намету на дашку поштового катера, купа різнобарвних предметів.

На мить полковник випустив з поля зору поштаря, шукаючи очима звірів серед ящиків, навантажених на інші катери. Однак не знайшов.

Цирк, — сказав він. — Це вперше за десять років приїхав.

Сірієць Мойсес глянув на катер. Тоді мішаною арабсько-іспанською мовою гукнув про цирк своїй дружині. Вона відповіла з заднього приміщення. Сірієць щось зауважив, потім переклав свою мову полковникові.

Ховайте кота, полковнику. Діти вкрадуть його, щоб продати до цирку.

Полковник уже знову стежив за поштарем.

Це цирк без звірів, — сказав він.

Однаково, — заперечив сірієць. — Линвоходці їдять котів, щоб кістки не ламалися.

Полковник очима провів поштаря понад ятками аж до майдану.

Звідти линув гамір північного бою. Хтось, проходячи, щось сказав полковникові про його півня. Тільки тепер згадав полковник, що на сьогодні призначено початок тренувань.

Він проминув пошту не зупиняючись і впірнув у людське вировище біля арени. В центрі арени побачив свого півня; той стояв сам, не озброєний, остроги загорнуті ганчірками, в тремтінні лап відчувався страх. Суперником його був похмурий попелястий півень.

Полковник був спокійний. Наскоки йшли один за одним. Серед зливи овацій зривався раптовий вихор; летіло пір'я, мигтіли лапи. Відкинутий на дошки бар'єру, суперник обертався й знову кидався в атаку. Полковників півень не атакував. Він відбивав наскок за наскоком і знову падав на те саме місце. Але тепер його лапи вже не тремтіли.

Херман скочив на бар'єр, підняв півня обома руками й показав його публіці, що стояла на сходах. Натовп вибухнув громом оплесків і криком. Полковникові впала в очі невідповідність між захватом юрби й неприваблівою картиною бою. Все це здалось йому якимсь фарсом, що в ньому добровільно й свідомо брали участь також і півні.

З ледь презирливою цікавістю полковник оглянув круглу галерею. Збуджений натовп сунув сходами до арени. Полковник бачив мішанину блідих, страшенно збуджених, палких лиць. Усе це були нові люди. Всі нові люди селища. Ожила, як у прозрінні, давно забута мить. Полковник перескочив бар'єр, пропхався крізь натовп, що скупчився в колі, й зустрівся поглядом зі спокійними Хермановими очима. Не моргнувши, вони подивились один на одного.

Добридень, полковнику.

Добридень, — прошепотів полковник, забираючи в нього півня, і не сказав більше нічого, бо його вразило гаряче і глибоке биття птахового серця. Полковник подумав, що вперше тримає в руках саме життя.

Вас не було вдома, — сказав Херман ніяково.

Нова буря оплесків заглушила його. Полковник збентежився. Пропхався назад, не дивлячись ні на кого, приголомшений оплесками й криками, і вийшов на вулицю з півнем під пахвою.

Все містечко висипало подивитись, як іде полковник, оточений школярами. Великий негр з обмотаною навколо шиї змією виліз на стіл на розі площі й продавав ліки без ліцензії. Гурт людей, повертаючися з пристані, затримався послухати негра. Та коли пройшов полковник з півнем, він перетяг усю увагу на себе. Ніколи ще для полковника шлях додому не тягся так довго.

Він не шкодував. Давно вже тяжкий сон оповив селище, знеможене десятьма віками історії. Сьогодні (ще одна п'ятниця без листа) люди прокинулись. Полковник згадав інші часи. Побачив себе з дружиною й сином під парасолем на виставі, яку не перервав навіть дощ. Згадав керівників своєї партії, ошатних, гладенько зачесаних. Вони під ту музику обмахувались віялами у нього в дворі. До болю чітко ожив у його пам'яті гуркіт барабана.

Він .перейшов на вулицю, що тяглась понад річкою, і там теж у вируванні натовпу впізнав далекі часи виборів. Люди дивились, як вивантажується цирк. З глибини однієї крамнички якась жінка крикнула щось про півня. Полковник, заглиблений у свої спогади, пішов додому, а в вухах у нього все бриніли різні голоси, наче за ним котилась хвиля оплесків з півнячого бою.

Біля хати він обернувся до дітей.

Гайда додому. Хто зайде — вижену ременем. — Тоді замкнув двері на засув і ввійшов до кухні. Дружина вийшла, задихаючись, до спальні.

Його силоміць забрали, — крикнула вона. — Я сказала їм, що не випущу півня з хати, поки жива.

Полковник прив'язав півня до ніжки плити. Перемінив воду в бляшанці. У вухах лунав крик розлюченої жінки.

Вони сказали, що заберуть його навіть через наші трупи, — кричала вона. — Горлали, що півень не тільки наш, а всього селища.

Аж нагодувавши півня, полковник звів очі на перекошене жіноче обличчя. Не дивуючись, він відзначив подумки, що її гнів не викликає в ньому ні докорів сумління, ні співчуття.

Добре зробили, — сказав він спокійно. І, нишпорячи по кишенях, додав з незрозумілою ніжністю: — Півень не продається.

Дружина зайшла за полковником до спальні, їй здавалося, що він жива людина, але наче безтілесна, немовби зійшов з кіноекрана. Полковник дістав з шафи пачку асиґнацій, додав до них гроші, які були в кишенях, порахував і сховав назад у шафу.

Тут двадцять дев'ять песо, щоб віддати кумові Сабасу, — сказав він. — Решту віддам, коли прийде пенсія.

А як не прийде? — запитала жінка.

Прийде.

А все ж, як не прийде?

То не віддам.

Він знайшов нові черевики під ліжком. Вернувся до шафи по картонну коробку, витер підошви ганчіркою і поклав черевики в коробку, як їх принесла дружина у неділю ввечері. Вона не ворухнулась.

Повернемо й черевики, — сказав полковник. — Це ще тринадцять песо моєму кумові.

їх не візьмуть, — сказала вона.

Мусять узяти, — мовив полковник. — Я їх узував лише двічі.

Турки цього не розуміють, — сказала жінка.

Мусять зрозуміти.

А як не зрозуміють?

Тоді нехай не розуміють.

Лягли спати без вечері. Полковник зачекав, поки дружина кінчить молитися, щоб загасити лампу. Але спати не міг. Полковник ще й не сплющив очей, коли вона заговорила спокійним, мирним голосом:

Ти не спиш?

Ні.

Май розум, — сказала вона. — Поговори з кумом Сабасом.

Він повернеться аж у понеділок.

Тим краще, — сказала жінка. — Матимеш три дні на роздуми.

Нема чого роздумувати, — відказав полковник.

Жовтнева сльота змінилася приємною прохолодою.

Прокинулись водяні птахи — бугаї. Полковник знав: їхній крик — найперша ознака грудня. Коли вибило годину, полковник ще не міг заснути. Він знав, що дружина також не спить. Спробував перевернутись на другий бік.

Ти не спиш, — сказала жінка.

Ні.

Вона помовчала хвилину. Потім знов озвалася:

Ми не можемо собі цього дозволити. Подумай сам, скільки це — чотириста песо разом.

До пенсії залишилося вже небагато, — сказав полковник.

Ти це кажеш цілих п'ятнадцять років.

Саме тому вона вже не може довго затриматися.

Жінка замовкла. Але як заговорила знову, полковникові здалося, що вона й не замовкала:

Мені так гадається, що ці гроші не прийдуть ніколи.

Прийдуть.

А як не прийдуть?

Йому забракло голосу на відповідь. Полковник заснув. З першим співом півня він прокинувся. Але знову запав у міцний сон без сновидь, без докорів сумління. Коли прокинувся, сонце вже стояло високо. Дружина спала. На дві години пізніше, ніж звичайно, полковник методично зробив усе, що робив ранками, й почав чекати дружину, щоб снідати.

Вона встала мовчазна. Привіталась, і мовчки сіли снідати. Полковник випив чашку чорної кави з сиром і булочкою. Весь ранок він пробув у кравецькій майстерні. О першій повернувся додому й застав жінку серед бегоній — вона латала білизну.

Час обідати, — сказав він.

Нема обіду, — відказала жінка.

Полковник здвигнув плечима й пішов латати діри в паркані, щоб діти не лазили до кухні. Коли вернувся до сіней, страва стояла на столі.

Під час обіду полковник спостеріг, що дружина ледве стримується, щоб не заплакати. Це його стривожило. Він добре знав свою жінку: вона зроду мала тверду вдачу, а від сорока років поневірянь стала ще сухіша. Коли загинув син, вона не зронила жодної сльозинки.

Він докірливо глянув на неї. Жінка закусила губу, втерла очі рукавом.

Ти товстошкурий, — сказала вона.

Полковник мовчав.

Ти впертий, кам'яний і товстошкурий, — повторила вона.

Тоді поклала на тарілку навхрест ніж і виделку, але зразу ж переклала їх рівно: навхрест — погана прикмета.

Все життя бідую і заслужила вдячності менше, ніж якийсь півень.

Це не те, — сказав полковник.

Саме те, — заперечила жінка. — Зрозумій же, що я вмираю, що це в мене не просто хвороба, це вже смерть надходить.

Полковник мовчав, аж поки не скінчив їсти.

Якщо лікар ґвинтівує мені, що в тебе минеться ядуха, як продам півня, то я продам його зразу, — сказав він. — Але як ні, то ні.

Пополудні він поніс півня на тренування. Коли повернувся, в дружини знову починався напад хвороби. Вона ходила по сінях з розпущеними по спині косами, розводила руками, силкувалась ухопити хоч ковток повітря. В легенях свистіло. Так вона була аж до смерку. Потім лягла, не озвавшися до чоловіка й словом.

Вона шепотіла молитви ще й після сиґналу гасити світло. Коли замовкла, полковник хотів погасити лампу. Але жінка не дозволила.

Я не хочу померти в пітьмі, — сказала вона.

Полковник залишив лампу на підлозі. Він уже почав

знемагати. Хотів забути про все, проспати сорок чотири дні й прокинутись двадцятого січня о третій годині дня, на півнячому бою, якраз у ту мить, коли випускатимуть його півня.

І весь час таке, — промовила вона за часинку. — Ми голодуємо, щоб інші їли. Те саме вже сорок років.

Полковник мовчав, поки дружина запитала, чи не спить він. Полковник відповів, що ні. І вона заговорила знову — повільно, не підносячи голосу, невблаганно:

Ми єдині не маємо жодного сентаво, щоб поставити на півня.

Хазяїн півня має право на двадцять відсотків.

У тебе було й право на посаду, коли тебе поставили під удар на виборах, — заперечила жінка. — Ти маєш право і на пенсію ветерана після того, як ризикував власною шкурою в громадянській війні. А тепер у всіх сите, забезпечене життя, а ти вмираєш з голоду, зовсім самотній.

Я не самотній, — сказав полковник.

Він спробував щось пояснити, але його зміг сон. Вона все бубоніла і бубоніла, аж урешті спостерегла, що чоловік заснув. Тоді вийшла з-під сітки від москітів і потемки стала ходити по всій хаті, без упину говорячи сама до себе. Полковник гукнув її аж на світанку.

Вона з'явилася у дверях як привид, освітлена знизу лампою, що вже ледь блимала. Не вмовкаючи, погасила лампу, перш ніж зайти за сітку.

Давай ось що зробимо, — перебив її полковник.

Єдине, що можна зробити, це продати півня, — сказала вона.

Можна ще продати годинник.

Його не купують.

Завтра подбаю, щоб Альваро дав мені сорок песо.

Не дасть.

Тоді продамо картину.

Жінка знову вийшла з-під сітки. Від неї пахло цілющими травами.

Не куплять, — сказала вона.

Тоді побачимо, — відказав полковник спокійно, без найменшої зміни в голосі. — А тепер спи.

Він силкувався не заплющувати очей, але сон його переміг. Він запав у дивний стан без часу і простору... А через мить відчув, що його трусять за плече.

Відповідай.

Полковник не знав, коли почув це слово: до чи після сну. Світало. У зеленому мерехтінні світанку вимальовувалось вікно. Полковник подумав, що в нього гарячка. Йому пекло очі, довелось зробити велике зусилля, щоб прийти до тями.

Що можна зробити, коли не можна продати нічого? — повторила жінка.

Тоді буде двадцяте січня, — сказав полковник цілком свідомо. — Двадцять відсотків заплатять того ж дня.

Якщо півень виграє, — сказала жінка. — А якщо програє? Ти не подумав, що півень може програти.

Цей півень не може програти.

Але уяви собі, що програє.

Ще сорок п'ять днів, маємо досить часу про це подумати.

Жінку пойняв розпач.

А дотi що ми їстимемо? — запитала вона, схопила полковника за комір і сильно струснула його. — Скажи мені, що ми їстимемо?

Полковникові потрібно було сімдесят п'ять років, — цілих сімдесят п'ять років життя, що спливали хвилина за хвилиною, — аби дожити до цієї миті.

Він відчув себе очищеним, міцним і непереможним, коли відповів:

Лайно.

З іспанської переклали

Лев ОЛЕВСЬКИЙ, Женев'єва КОНЄВА